

4. Michael E. Porter. The Five Competitive Forces that Shape Strategy. Harvard Business Review, 2008, 86 p.
5. Смирнов І.Г., Любіцева О.О. Маркетинг сталого туризму: навчальний посібник. Київ: Ліра-К, 2019. 256 с.
6. Стратегічна Дорожня карта «Відновлення малого та середнього бізнесу у секторі туризму та гостинності в 2023–2033 роках». 2024. URL: <https://nto.ua/assets/files/ntou-library-small-and-medium-sized-businesses-recovery.pdf>.
7. Туризм під час війни. 2023. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/turyzm-pid-chas-vijny-yak-galuz-vyzhyvaye-ta-gotyetsya-do-vidnovlennya>.
8. Туристичний барометр України 2021-2022. 2022. URL: https://nto.ua/nsts_analytics_ua.html.
9. Travel & Tourism Economic Impact, 2021. 2022. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Travel_Tourism_Development_2021.pdf.

References.

1. Buhalis, D. (2000). «Marketing the Competitive Destination of the Future». *Tourism Management*. № 21. pp. 1-120.
2. Kotler, Ph. (1984). *Marketing Essentials*. Prentice-Hall. Hoboken. USA.
3. Leiper, N. (2004). *Tourism Management*. Pearson Education Australia. Sidney. Australia.
4. Michael, E. Porter. (2008). The Five Competitive Forces that Shape Strategy. Harvard Business Review.
5. Smyrnov, I.H., Liubitseva, O.O. (2019). *Marketing of the current tourism*. [Marketing of the current tourism]. Lira-K. Kyiv. Ukraine.
6. Stratehichna Dorozhnia karta «Vidnovlennia maloho ta seredn'oho biznesu u sektori turyzmu ta hostynnosti v 2023–2033 rokakh». (2024). [Strategic Roadmap “Renovation of small and medium-sized businesses in the tourism and hospitality sector in 2023–2033”]. Available at: <https://nto.ua/assets/files/ntou-library-small-and-medium-sized-businesses-recovery.pdf>.
7. Turyzm pid chas vijny. (2023). [Tourism during the war]. Available at: <https://hub.kyivstar.ua/articles/turyzm-pid-chas-vijny-yak-galuz-vyzhyvaye-ta-gotyetsya-do-vidnovlennya>.
8. Turystychnyj barometr Ukrainy 2021-2022. (2022). [Tourist barometer of Ukraine 2021-2022]. Available at: https://nto.ua/nsts_analytics_ua.html.
9. Travel & Tourism Economic Impact, 2021. (2022). Available at: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Travel_Tourism_Development_2021.pdf.

Abstract.

Kalyna T., Arzumanyan T., Ustik T. *Competitiveness of tourist destinations under modern challenges*.

Modern tourist destinations in the world are a driver of the socio-economic development of territories, exerting a positive influence on the growth rate of the gross regional product, increasing profits, and the development of adjacent branches of the national economy, closely related to tourism. The need for accelerated development of the tourism industry makes it necessary to solve the problem of increasing the competitiveness of the national tourist product in both domestic and foreign markets. Such a task is especially relevant now, as most tourist destinations face fierce competition. The significance of this publication lies in its exploration of the competitiveness of tourist destinations, the identification of factors that shape their competitive advantages, and the proposal of strategies to enhance their development. This research is not just informative, but it is also crucial for understanding the dynamics of the tourism industry and for guiding future strategies in this field. The article examines the essence and nature of the popularity of tourism. Tourism development was determined to affect enterprises' successful operations in the tourism industry and related industries. The Tourism Industry Development Index was studied, and specific global trends such as digitalization, sustainability, and changing consumer preferences affecting the tourism industry were determined. The essence of the tourist destination is substantiated, and it is stated that competitiveness is necessary for its stable and prosperous development. According to the evaluations of various scientific studies, the factors that form competitive advantages and the directions of their creation have been determined. It is justified that the destination's competitiveness implies safety, efficiency, quality, high productivity, adaptability, success, modern management, excellent products, and low costs. The competitiveness of tourist destinations can be significantly enhanced through the efficient and rational use of environmental, social, and cultural resources. This research not only provides valuable insights into the competitive strategies but also equips the reader with actionable knowledge that can be adopted to elevate the status of a territory in the hospitality sector.

Keywords: tourism, tourist destination, competitive advantages, competitiveness, socio-economic development.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2024 р.

Бібліографічний опис статті:

Калина Т.Є., Арзуманян Т.Ю., Устік Т.В. Конкуренстпроможність туристичних дестинацій в умовах сучасних викликів. *Актуальні проблеми інноваційної економіки та права*. 2024. № 4. С. 90-94.

Kalyna T., Arzumanyan T., Ustik T. *Competitiveness of tourist destinations under modern challenges*. *Actual problems of innovative economy and law*. 2024. No. 4, pp. 90-94.

УДК: 631.15:304.3:351.84; JEL classification: O18; R51

DOI: <https://doi.org/10.36887/2524-0455-2024-4-18>

ЗБАРСЬКИЙ Василь¹, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі, <https://orcid.org/0000-0001-7611-5769>

ОВАДЕНКО Вікторія¹, аспірант кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі, <https://orcid.org/0000-0002-2829-4616>

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Збарський В., Оваденко В. *Розвиток соціальної сфери українського села: регіональний аспект*.

Висвітлено найбільш актуальні питання стану і перспектив соціально-економічного розвитку села, сільського господарства та сільських територій. Особлива увага звернута на становище селян, організацію сільських територіальних громад, використання трудового потенціалу села як умови перспективності його розвитку. За результатами дослідження обґрунтовано диференційований характер соціальної сфери села регіону, функціонування малих форм господарювання, їх роль у зміцненні продовольчої безпеки та скороченні безробіття у селах. Доведено, що у довгостроковій перспективі бачиться можливим тільки двоєдине вирішення названої проблеми: з одного боку, послідовна орієнтація на ринкові відносини для гарантії забезпечення

¹Національний університет біоресурсів і природокористування України

«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА» № 4 / 2024

Всеукраїнський науковий журнал

конкурентоспроможності продукції всіх підприємств – малих, середніх і великих; з другого – підвищення якості життя, розвиток соціальної інфраструктури сільської місцевості, що збереже її як основу життєдіяльності і зайнятості населення.

Ключові слова: розвиток, сільське господарство, демографічні процеси, соціальна сфера, життєдіяльність, територіальне середовище, праця, довкілля, соціальна ефективність, продовольча безпека, самореалізація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Серед актуальних проблем розвитку соціально-економічних проблем у селах визначальне місце належить створенню комфортних умов праці і проживання його мешканців. Останніми роками на рівні держави дедалі більше звертається увага на категорію «територіальне середовище», у якому проживають селяни, тобто проблеми селян, їх праця і життя стали розглядати в контексті розвитку територіального середовища. Проте сьогоднішня своєрідність осмислення сутності територіальної діяльності людини на фоні економічних і соціальних пріоритетів поки що перебуває на другорядних позиціях.

Розвиток сільських територій передусім має на меті забезпечення комфортного рівня життя населення. Це досягається шляхом розвитку аграрного сектору, що забезпечить робочі місця у селах і продовольчу безпеку, розбудовою транспортної, соціальної та іншої інфраструктури у селах, розблокуванням економічного потенціалу територій, самореалізацією та організацією змістовного дозвілля жителів сільських регіонів країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна школа теорії розвитку соціальної сфери села та агробізнесу має таких відомих представників науки, як: Р. Буряк, В. Бондаренко, Л. Газуда, І. Лукінов, Є. Лібанова, В. Збарський, М. Малік, В. Месель-Веселяк, В. Рябоконт, П. Саблук, О. Шпикуляк, В. Юрчишин та ін.

Водночас подальшого вивчення потребує комплекс питань, пов'язаних з дослідженням чинників впливу на розвиток соціальної сфери села та організаційно-правові форм підприємницької діяльності в сільському господарстві. Ці обставини стали визначальними в обґрунтуванні актуальності теми дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних, методичних та організаційних засад розвитку соціальної сфери села, вивченні проблем зайнятості і зростання доходів селян і їх добробуту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зосередивши основну увагу на проблемах виробництва сільськогосподарської продукції, держава цілком слушно турбується про зайнятість і зростання доходів селян і їх добробуту. Безумовно, що такий підхід справедливий і необхідний, але ж, на наш погляд, він вирішує проблеми села лише частково. Виробник сільськогосподарської продукції сьогодні залишає осторонь проблему соціального розвитку сільських територій. Мізерні ж, як правило, кошти на ці цілі у місцевих бюджетах не впливають на територіально утворювальні процеси у селах. Стратегічне бачення вирішення проблем у селах позбавлене регіональної конкретики та прозорості, без яких забезпечується лише локальний і короткостроковий ефект. Поєднання в особистому селянському господарстві чи в сімейній фермі функцій власника землі та майна, управління і безпосереднього виконавця всіх

робіт стимулює зацікавленість в одержанні кінцевих результатів. Названа форма господарювання дозволяє значно економити витрати, пов'язані з організацією та управлінням виробничими процесами. Оскільки в них доходи не діляться на прибуток і заробітну плату, тут є можливості маневру між нагромадженням і споживанням, чого не мають підприємці інших форм господарювання. Переваги особистих і сімейних фермерських господарств і в тому, що у виробництві за потреби можуть брати участь і їх непрацездатні члени – пенсіонери, підлітки, що сприяє маневруванню робочою силою під час сезонних робіт і в несприятливих погодних умовах. Ці форми господарювання гарантують зайнятість молодим спадкоємцям, сприяють їх становленню, їм органічно притаманні екологічні функції, адже особисте сільське господарство і сімейна ферма є і місцем роботи, і територією проживання її власника. Отже, ці та інші переваги малих форм господарювання сімейного типу не тільки не зійшли з історичної арени, як передбачали представники класичних шкіл капіталістичної системи господарювання, а й, як зазначалося, продовжує домінувати у більшості країн світу [4]. Академік І. Лукінов свого часу попереджав, що не можна «...ігнорувати зв'язок і єдність розмірів і структури господарства з природою і якісними характеристиками самого господаря (приватного чи колективного). На фермерські господарства покладаються основні надії створення справжнього господаря, приватного власника» [7].

Через кризову соціально-економічну ситуацію, а також відсутність державної підтримки соціального облаштування поселенської мережі перейти сьогодні до моделі раціонального задоволення інтересів селян практично неможливо [3].

Формування та функціонування соціально-економічної політики у селах є нині надзвичайно складним:

- продовжується погіршення кількісних і якісних параметрів демографічних процесів, зростає смертність, народжуваність знижується, значна частина поселень втратила назавжди свій репродуктивний потенціал (табл. 1);

- відбувається руйнація поселенської мережі, погіршується структурне її співвідношення, втрачається функціональна належність малих населених пунктів;

- знижується зайнятість, скорочується трудовий потенціал, посилюються безробіття та міграційні процеси. Усвідомлюючи необхідність підвищення якості та рівня життя громадян Черкащини, необхідно вирішити одне з нагальних завдань: не пасивне пристосування соціальної політики до обмежених фінансово-матеріальних ресурсів регіону, а визначення основних пріоритетів та активне впровадження реформ, які сприятимуть створенню ефективної та досконалої системи здійснення соціальної підтримки та пенсійного забезпечення населення у

середньостроковій перспективі. Зокрема, надалі впроваджуватиметься в регіоні комплексний підхід до розв'язання проблем найбільш вразливих

верств населення, сприяння їх соціальній інтеграції та подоланню бідності, забезпечення захисту прав дітей, їх безпеки та благополуччя.

Таблиця 1

Динаміка рівня основних показників демографічних процесів у Черкаській області, 1990-2022 рр.

Показник	Рік						Зміна показників 2022 р., (+,-) щодо		
	1990	1995	2000	2010	2020	2022	1990	2000	2010
Усе населення, тис. осіб**	1531,6	1517,6	1438,0	1295,2	1192,1	1160,7	-370,9	-277,3	-134,4
зокрема у сільській місцевості	713,5	687,8	660,6	571,1	513,4	495,2	-218,3	-165,4	-75,9
Кількість народжених, осіб	18861	14474	10668	12462	7223	6686	-12175	-3982	-5776
зокрема у сільській місцевості	7254	6622	5229	5383	3032	2904	-4350	-2325	-2479
Кількість померлих, осіб	22029	25774	24786	21820	20761	23011	+982	-1775	-1191
зокрема у сільській місцевості	13859	15705	14692	12327	10433	11292	-2667	-3400	-1035
Природний приріст, осіб	-3168	-11300	-14118	-9358	-13538	-16325	-13157	-2207	-6967
зокрема у сільській місцевості	-6605	-9083	-9463	-6944	-7401	-8388	-1783	-1075	-1444

Джерело: [13]

З метою забезпечення соціально-економічного розвитку Черкащини державну підтримку передусім сільськогосподарських товаровиробників буде спрямовано на:

- стимулювання розвитку галузі тваринництва, що забезпечить стабілізацію чисельності поголів'я сільськогосподарських тварин у всіх формах господарювання регіону та збільшення їх продуктивності, розвиток племінних (генетичних) ресурсів;

- підтримку фермерських господарств, що покращить доступ фермерських господарств до фінансових ресурсів, зміцнить матеріально-технічну базу сільськогосподарських кооперативів обслуговування;

- технічне переоснащення сільськогосподарського виробництва через механізм часткової компенсації сільгосптоваровиробникам вартості сільськогосподарської техніки та обладнання, що сприятиме стимулюванню розвитку сільгосптоваровиробників, оновленню машинно-тракторного парку;

- надання фінансової підтримки через механізми пільгового кредитування сільгосптоваровиробників, зокрема фермерських господарств, що дасть можливість збільшити питому вагу пільгових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих у сільське господарство;

- стимулювання закладення багаторічних насаджень, що значно розширить площі виноградників, садів, ягідників, хмільників і збільшить валове виробництво відповідної продукції, а також покращить умови її зберігання та перероблення.

У цьому випадку людський капітал є чи не найважливішим потенціалом Черкащини, який необхідно задіяти для форсування економічного розвитку регіону. Розвиток людського капіталу здійснюється в результаті комплексної взаємодії держави, населення і бізнесу. Однак провідна роль у цьому процесі, яка полягає у створенні умов розвитку людського капіталу, повинна належати державі. Наразі поступово складаються сприятливі умови для розвитку людського капіталу, що сприятиме його поліпшенню у довгостроковій перспективі і позитивно впливатиме на розвиток економіки.

Треба відзначити, що оплата праці в аграрній сфері, починаючи з 2020 р., перевищила середній її рівень по регіону (табл. 2). Занепадає і руйнується соціальна інфраструктура села регіону,

скорочується обслуговування населення соціальними послугами [13] (табл. 3).

Таблиця 2

Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників Черкащини за видами економічної діяльності

Вид діяльності	2010	2015	2020	2021	С/г до інших галузей, %
Усього	1835	3360	9797	11965	х
Сільське і лісове господарства, мисливство	1608	3178	10640	12407	х
те ж у % до середнього рівня	87,6	94,6	108,6	103,7	х
Промисловість	2042	4041	11126	12947	95,8
Будівництво	1561	2834	9101	12607	98,4
Торгівля	1336	2910	7720	9382	132,2
Транспорт	2214	4050	9949	12484	99,4
Наукова діяльність та розробки	1906	3162	8181	10765	115,3
Фінансова і страхова діяльність	3056	4786	12923	15921	77,9
Державне управління й оборона	2383	3912	14492	16886	73,5
Освіта	1780	2965	8445	10647	122,8
Охорона здоров'я	1526	2719	8352	10923	113,6
Мистецтво, спорт, розваги	1547	2581	6617	8320	149,1

Джерело: [13]

Складність в демографічній ситуації є результатом погіршення стану здоров'я сільського населення, зниження матеріального становища, складних соціальних та екологічних умов проживання у селі. Частка молоді віком до 35 років у загальній кількості мешканців села має чітку тенденцію до зниження. За 2000-2022 рр. вона скоротилася на 10,9 відсоткових пунктів. Очікувана. За досліджуваний період тривалість життя селян стабільно прогресує до зменшення, вона скоротилася в середньому на чотири роки і становить 66,5 років, зокрема тривалість життя чоловіків зменшилася на п'ять років і складає 60,4 років. Середній вік населення регіону збільшився за період 2006-2022 р. на 1,9 років і становив на початок 2022 р. 43 роки. Складність у демографічній ситуації є результатом погіршення стану здоров'я сільського населення, зниження матеріального становища, складних соціальних та екологічних умов проживання у селі.

У Черкаській області за останні 20 років практично не зникло жодного села. Проте чисельність сільського населення за цей період

скоротилася майже на 140 тис. осіб, хоч у структурі всього населення регіону сільське населення займає близько 44%. На 1 січня 2022 р. у Черкаській області функціонувало 4 райони, 66 об'єднаних територіальних громад, 14 селищ міського типу та 824 населених пунктів.

Таблиця 3

Основні показники соціально-економічного становища Черкаської області, 2000-2020 рр.

Показник	Рік			
	2000	2005	2010	2020
Кількість сільських населених пунктів, од.	824	824	824	824
Селища міського типу, од.	14	14	14	14
Продукція с/г (у постійних цінах 2016 р.) на мешканця регіону, тис. грн	9,0	8,4	24,3	26,7
На 10 тис. населення: прийнято в експлуатацію загальної площі, м ²	764,8	1198,3	1450,9	1085,1
зокрема: у сільській місцевості	403,0	657,6	1114,5	417,8
кількість збудованих квартир у сільській місцевості, од.	4,3	6,0	10,8	3,1
На 1 тис. осіб наявного населення:				
- народилося, осіб	7,5	7,7	9,7	7,9
- померло, осіб	17,4	18,6	16,9	16,3
природний приріст (+, -)	-9,9	-10,9	-7,2	-8,4
кількість пенсіонерів, осіб	322	339	332	341
кількість інвалідів, осіб	83	79	69	72
Забезпеченість житлом, м ² загальної площі на одного жителя - усього	20,1	25,0	26,2	23,3
зокрема у сільській місцевості	27,6	29,6	31,2	35,2
На 10 тис.:				
кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів, осіб	1404	1176	969	922
кількість студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації, осіб	285	426	419	367
кількість лікарів усіх спеціальностей, осіб	39,1	38,2	38,7	38,8
кількість лікарняних ліжок, шт.	90,9	90,1	89,6	89,3
Захворюваність (на 100 тис.)	87921	84337	82602	112763
Частка загальної площі об'єднаної, %:				
водопроводом	10,0	19,6	25,4	31,6
каналізацією	15,2	18,4	24,2	30,0
опаленням	32,1	38,7	48,5	56,7
гарячим водопостачанням	5,1	6,4	10,7	19,6
газом	85,7	86,1	86,4	84,4
ваннами	13,5	16,2	21,9	27,9

Джерело: [12, 13]

Руїнівні процеси соціальної інфраструктури пов'язані здебільшого з майже постійним ігноруванням державою розвитку соціального довкілля у селах, відсутністю виваженої державної політики стосовно фінансових надходжень до місцевих бюджетів. Так, доступність сільського населення до послуг соціального спрямування з року в рік постійно знижується, погіршується їх асортимент та якість [4].

Сьогодні у 46,5% сіл відсутній обов'язковий для кожного села фельдшерський (фельдшерсько-акушерський) пункт. Лише 31,2% сіл забезпечені дитячими установами, школами - 48,7%, закладами культури клубного типу - 57,8%. Майже

повністю скоротилось побутове обслуговування. У більшості сільської поселенської мережі не вирішуються проблеми розвитку житлово-комунального господарства, його інженерного забезпечення та благоустрою.

Загальновизнаним є те, що привабливість проживання населення, особливо молоді, у селах сьогодні втрачена.

Запобігання подальшого поглиблення руйнівних соціальних процесів у селах передбачає поступове втілення в життя селян комплексу нормативно-правових та організаційно-економічних заходів. Вони мають ґрунтуватися на реальному попиті та пропозиції соціальних послуг безпосередньо на мікрорівні, посиленні регулювального впливу органів місцевого самоврядування на засадах органічного поєднання функцій місцевого самоврядування з регіональними і загальнодержавними органами влади. У Черкаській області діє цільова програма «Село Черкащини 2020», у якій акцентується увага на тому, що реформування аграрного сектору економіки області, розпочате 2000 р., повною мірою не забезпечує належного поліпшення умов життєдіяльності сільського населення. Необхідно забезпечити стає економічне зростання та соціально-економічний розвиток сільських територій через механізм структурної перебудови соціально-економічних відносин. Реалізація цієї програми спрямована насамперед на територіальну соціально-економічну розбудову, забезпечення сталого економічного зростання сільськогосподарського виробництва і на цій основі найбільш повного задоволення інтересів щодо надання жителям села житлово-комунальних і соціально-побутових послуг. З огляду на викладене, стратегічною метою реформування соціальної сфери є формування соціально орієнтованої економіки, вирівнювання пропорцій економічного і соціального розвитку сільських територій, зосередженого на інтересах громади села, її кожного жителя, створення у сільських поселеннях належних умов праці і проживання. Потребує поліпшення і структура споживання основних продуктів харчування населенням Черкащини, яка ще далека від затверджених МОЗ України норм (табл. 4).

При значному загальному об'ємі валової сільськогосподарської продукції виробники регіону не повністю забезпечують потреби внутрішнього споживання області за основними видами продуктів харчування. Попри те, що підприємства сільськогосподарської переробки є практично у кожному районі, обсяги переробки є незначними, повністю не покривають потреб області, первинна переробка у місцях виробництва сільськогосподарської продукції (сировини) практично відсутня.

Порушення балансу споживання пов'язане зі зменшенням частки заробітної плати у структурі ВВП. Вона складає близько 40%, тоді як в розвинутих країнах - від 62% до 80%. Частка заробітної плати в собівартості продукції складає 9,7-12%. Погодинна вартість робочої сили становить в Україні 37-40 центів на годину, у Німеччині - 25 дол. США, у США і Франції - 15,5, в Польщі - 2,

Угорщині – 1,8, Чехії – 1,6, Румунії і Болгарії – 40-80 американських центів [4].

Таблиця 4

Споживання основних продуктів харчування населення Черкащини (на одну особу за рік; кілограмів)

Продукти	Но-рми	Рік					2021 у % до	
		2000	2005	2010	2015	2021	но-рми	2000
М'ясо і м'ясо-продукти	80	39,9	43,1	53,2	53,0	55,4	69,3	138,8
Молоко та молочні продукти	370	216,3	248,4	221,2	226,9	223,2	60,3	103,1
Яйця (шт.)	290	199	221	296	297	282	97,2	141,7
Хлібні продукти	105	146,2	141,3	128,0	121,2	106,6	101,5	72,9
Картопля	110	164,7	158,6	151,9	155,8	165,5	150,5	100,5
Овочі та баштанні	120	147,6	141,5	166,2	177,3	171,4	142,8	116,1
Плоди, ягоди, виноград	80	23,8	31,1	45,2	48,9	64,9	81,1	272,7
Риба та рибо-продукти	19,5	9,5	15,1	19,2	10,3	15,5	79,5	163,2
Цукор	38	37,6	43,0	45,9	45,2	35,4	93,2	94,1
Олія	14,5	8,5	14,7	16,9	13,9	13,0	89,7	152,9

Джерело: [1]

В Україні сукупні витрати на харчування становлять близько 76,3% сукупного доходу сільський сімей, тоді як шведи витрачають на харчування 23% доходів, французи – 18-19%, нідерландці, німці й англійці – 14-15%, канадці – 12%, американці – 11%, австралійці – 16% [2]. Згідно з японською класифікацією, рівень життя сільського населення України характеризується як існування на межі голодування. Що більше, у найбідніших сім'ях витрати на харчування становлять близько 100% сукупного доходу. Це є типовою ознакою бідної країни.

Сталість демографічних процесів є найважливішою складовою соціальної політики у селах [3; 5; 8]. Призупинення негативної тенденції щодо зменшення чисельності сільського населення, оздоровлення демографічної ситуації з подальшим поліпшенням трудового потенціалу в сільській місцевості вимагає розроблення механізму покращання якісних параметрів життєвого і трудового потенціалу села, зокрема:

- опрацювання та реалізації Національної програми демографічного розвитку села як передумови відродження сільських поселень, яка органічно має поєднувати динаміку демографічної ситуації, продуктивних сил, економічних відносин із соціальним розвитком сільських територій;
- поліпшення умов праці в аграрному секторі шляхом підвищення рівня механізації виробничих процесів, забезпечення сільського населення малогабаритною технікою для механізації робіт в особистих селянських господарствах і докорінного поліпшення виробничої інфраструктури загалом у селах, облаштування робочих місць рекреаційними місцями відновлення робочої сили.

Глибоке реформування аграрного сектору, становлення різноманітних форм господарювання в комплексі з організаційно-правовим регулюванням трудових відносин в агропромисловому

комплексі кардинально змінюють стратегічні підходи формування зайнятості у селах.

Першочерговими в цьому контексті завданнями є:

- розроблення програми зайнятості відповідно до формування різноукладності у селах з визначенням першочергових заходів щодо перерозподілу зайнятого населення між різними організаційно-правовими структурами, територіальними секторами, трудонедостатніми та трудонадлишковими регіонами;

- опрацювання комплексу заходів щодо створення конкурентного середовища формування ринку робочої сили в аграрній сфері шляхом розвитку підприємництва, малого та середнього бізнесу, введення індивідуальної трудової самозайнятості в офіційні межі зайнятості з відповідною мотиваційною винагородою за результати праці;

- удосконалення мотиваційних важелів раціонального використання робочої сили у селах відповідно до ринкових умов реформування й упорядкування оплати праці, залежно від ефективності сільськогосподарського виробництва, впровадження погодинної її форми;

- поліпшення відтворювальних процесів у створенні ринку робочої сили шляхом урегулювання на законодавчому рівні формування доходів сільського населення, збільшення в їх структурі частки оплати праці шляхом підвищення її мінімального рівня та допомоги з безробіття.

Основними напрямками формування соціальної інфраструктури як сукупності структурних елементів сільських поселень для забезпечення сільським жителям належних умов праці і відпочинку та створення комфортного життєвого середовища треба визнати:

- децентралізацію управлінських функцій держави на користь місцевого самоврядування, забезпечення реального самоуправління на рівні територіальних громад шляхом законодавчого та фінансового врегулювання формування місцевих бюджетів і контролю за їх виконанням;

- проведення суцільної паспортизації сільських населених пунктів, опрацювання пріоритетів соціальної розбудови на рівні кожного адміністративно-територіального утворення;

- розроблення та впровадження відповідної нормативно-правової бази, єдиних стандартів і нормативів соціального обслуговування, обґрунтування фінансового механізму щодо формування місцевих бюджетів і гарантій участі держави у соціальній розбудові села;

- створення реального поля комунальної власності територіальних громад, його органічне поєднання з державною та приватною власністю в соціальному середовищі у селах;

- опрацювання та організацію виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку територій з їх узгодженням на місцевому, регіональному і державному рівнях з реальними фінансовими можливостями;

- активізацію залучення на добровільній основі коштів підприємств, установ та організацій для розбудови сільської соціальної сфери тощо.

У проєкті «Концептуальні засади стратегічної модернізації аграрного виробництва та розвитку сільських територій в Україні», розробленому вченими-аграрниками ННЦ «Інститут аграрної економіки» [6], зокрема зазначається, що держава повинна визнати селян господарями на своїй території. Сільська територія, за винятком земель соціального призначення, має бути передана сільським громадам (сільрадам). Власниками угідь можуть бути тільки фізичні особи, які безпосередньо зайняті в селі і сільському господарстві.

Потрібні програми раціонального використання кожної місцевої території, прийняті сільськими і районними радами. Пріоритетним буде

розвиток інтенсивних, відносно трудомістких сільськогосподарських виробництв.

Таким чином, соціальний ефект зводиться до законодавчого скорочення робочого тижня, підвищення заробітної плати, збільшення кількості робочих місць і рівня зайнятості людей, поліпшення умов праці та побуту, стану довкілля, загальної безпеки життя тощо. Проте соціальні наслідки господарювання мають ту особливість, що далеко не всі вони піддаються кількісному вимірюванню. Характеризуючи принципові підходи до оцінювання соціальної ефективності, потрібно враховувати низку методичних особливостей (рис. 1).

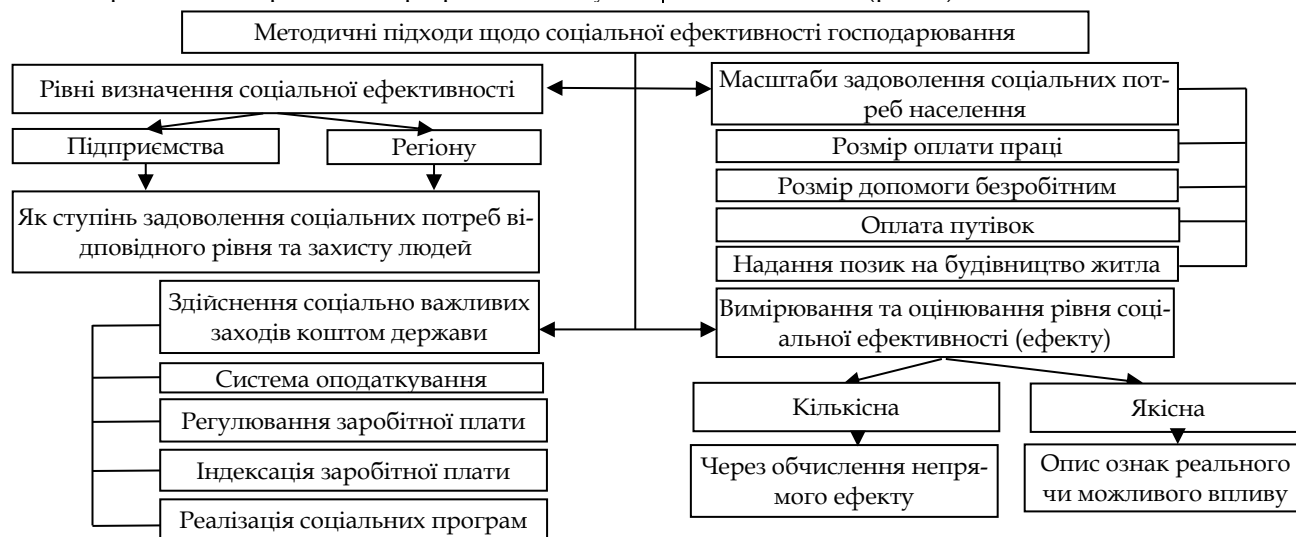

Рис. 1. Методичні підходи до оцінки соціальної ефективності. Джерело: [4]

По-перше, потрібно виходити з того, що соціальна ефективність має визначатися на двох рівнях – локальному (на тому чи іншому підприємстві як ступінь вдоволення соціальних потреб своїх працівників) і регіональному та загальнодержавному (як ступінь соціального захисту людей і однакове забезпечення соціальних потреб різних верств населення з боку місцевих органів і держави загалом).

По-друге, дуже важливим є визначення абсолютних масштабів і відносного рівня задоволення різноманітних соціальних потреб працівників того чи того підприємства коштом його власних ресурсів чи населення регіону, чи держави, таких як:

- збільшення розміру оплати праці понад установленний державою мінімальний рівень заробітної плати;
- законодавче підвищення розмірів допомоги з безробіття й інших соціальних виплат;
- надання безповоротної позики на придбання кооперативного житла та спорудження дачних будинків;
- будівництво й утримання власного житлового фонду, баз відпочинку, будинків культури, поліклінік, дитячих дошкільних закладів, спортивних споруд;
- дотації закладам громадського харчування підприємства;
- навчання та підготовка кадрів коштом підприємства;

- забезпечення нормальних (нешкідливих для здоров'я) умов праці та належної охорони довкілля;

- оплати частини вартості чи надання безплатних путівок до лікувально-оздоровчих закладів;

- створення підсобних сільськогосподарських підприємств тощо.

По-третє, оцінюючи соціальну ефективність, потрібно врахувати також низку соціально важливих заходів, постійно здійснюваних коштом місцевих і загальнодержавного бюджетів.

По-четверте, конкретне визначення рівня соціальної ефективності має охоплювати кількісне вимірювання та оцінювання ефекту й витрат по всій сукупності заходів, зміст і характер яких дозволяє це зробити, а також якісну характеристику та виявлення впливу на ефективність тих груп заходів, за якими кількісне вимірювання ефекту є неможливим.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Хоча Україні у попередні роки поки не вдалося досягти макроекономічної стійкості, повної зайнятості, високої продуктивності, однак визначення суперечливих результатів і тенденцій (що проявляються у вітчизняній економіці), безумовно, сприятиме формуванню політики соціально-економічного розвитку в сучасних умовах російської агресії та повоєнного відновлення країни. У сільських територіях області зайнятість населення значно залежить від структури

сільськогосподарського виробництва як за галузями, так і за розмірами підприємств. Значна частина мешканців сіл через застосування інтенсивних агротехнологій позбавлена можливостей для працевлаштування, що веде до подальшої деградації сіл, ускладнення демографічної ситуації та зменшення тривалості життя.

Треба шукати додаткові можливості зайнятості для жителів села як у сільськогосподарському виробництві через його диверсифікацію, так і в інших секторах регіональної економіки, передусім через самозайнятість сільського населення та його залучення до підприємництва і роботи у малих містах і селищах.

Щодо ефективності використання ресурсів праці як живого чинника виробництва матеріальних і духовних благ, то тут є своя специфіка та особливості, адже саме у цьому виді ресурсу

концентруються найбільшою мірою соціальні аспекти ефективності.

Сільське господарство Черкащини (як і інших регіонів) не має належної логістичної підтримки, логістичних центрів, терміналів довготривалого зберігання, центрів сертифікації продукції, перевірки на відповідність міжнародним стандартам. Вузькість внутрішнього ринку не забезпечує умов для розвитку сільськогосподарського виробництва. Вихід місцевих агровиробників на зовнішні ринки обмежений.

Економічні процеси, що відбуваються в області, призводять до зміни кількості та структури робочих місць. Попри те, що система освіти та служба зайнятості докладають чимало зусиль для того, щоб мешканці області могли знайти собі роботу, на регіональному ринку праці усе одно існують дисбаланси.

Література.

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник. Київ: Держстат України. 2021, 59 с.
2. *Лібанова Є.М.* Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: монографія. Київ. 2008, 330 с.
3. *Лібанова Є.М., Пирожков С.І, Власенко Л.С.* Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки: монографія. Київ. 2003, 230 с.
4. *Збарський В.К., Блажко М.А.* Мотивація зайнятості у сільському господарстві: монографія. Київ: НАУ, ДАКККіМ, 2006. 242 с.
5. Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн східного партнерства (керівник проекту О. Пищуліна). Razumkov centre. Київ. 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/10/25/2023-Pyshchulina-MIGRACIA.pdf>.
6. *Саблука П.Т.* Концептуальні засади стратегічної модернізації аграрного виробництва та розвитку сільських територій в Україні (проект). Київ: ННЦ ІАЕ, 2009. 102 с.
7. *Лукінов І.І.* Еволюція економічних систем. Економіка. Київ. 2002. 286 с.
8. *Лібанова Є.М.* Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір: монографія. Київ. 2008, 316 с.
9. *Лібанова Є.М.* Низька тривалість життя населення – основний прояв тотальної демографічної кризи в Україні. *Жур. Акад. мед. наук України.* 2007. С. 411-447.
10. *Луценка Ю.О., Месель-Веселяк В.Я.* Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. Київ.: ННЦ ІАЕ, 2012. 182 с.
11. Регіональний розвиток Черкаської області за 2022 рік: статистичний збірник. Черкаси: Головне управління статистики. 2022. 253 с.
12. Соціально-економічне становище домогосподарств Черкаської області у 2022 році: статистичний збірник. Черкаси: Головне управління статистики. 2022. 89 с.
13. Статистичний щорічник Черкаської області за 2022 рік. Черкаси: Головне управління статистики. 2023. 505 с.
14. Про соціально-економічне становище Черкаської області за 2022 рік. Черкаси: Головне управління статистики. 2023. 46 с.
15. Україна у цифрах 2022: статистичний збірник. Київ: Держстат України. 2023. 45 с.

References.

1. Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naseleнням Ukrainy. (2021). [Balances and consumption of basic food products by the population of Ukraine: statistical collection]. Derzhstat Ukrainy. Kyiv. Ukraine.
2. *Libanova, Ye.M.* (2008). Bidnist' naseleння Ukrainy: metodolohiia, metodyka ta praktyka analizy. [Poverty of the population of Ukraine: methodology, methodology and practice of analysis]. Kyiv. Ukraine.
3. *Libanova, Ye.M., Pyrozhekov, S.I, Vlasenko, L.S.* (2003). Demohrafichna kryza v Ukraini: ii prychny ta naslidky. [Demographic crisis in Ukraine: its causes and consequences]. Kyiv. Ukraine.
4. *Zbars'kyj, V.K., Blazhko, M.A.* (2006). Motyvatsiia zajniatosti u sil's'komu hospodarstvi. [Motivation of employment in agriculture]. NAU DAKKKiM. Kyiv. Ukraine.
5. Vplyv mihratsiinykh protsesiv na perebih povoiennoho vidnovlennia Ukrainy, mihratsiynu polityku YeS ta krain skhidnoho partnerstva (kerivnyk proektu O. Pyschulina). (2023). [The influence of migration processes on the course of the post-war recovery of Ukraine, the migration policy of the EU and the Eastern Partnership countries (project manager O. Pyshchulina)]. Razumkov centre. Kyiv. Ukraine. Available at: <https://razumkov.org.ua/images/2023/10/25/2023-Pyshchulina-MIGRACIA.pdf>.
6. *Sabluka, P.T.* (2009). Kontseptual'ni zasady stratehichnoi modernizatsii ahrarnoho vyrobnytstva ta rozvytku sil's'kykh terytorij v Ukraini (proekt). [Conceptual principles of strategic modernization of agricultural production and development of rural areas in Ukraine (project)]. NNTs IAE. Kyiv. Ukraine.
7. *Lukinov, I.I.* (2002). Evoliutsiia ekonomichnykh system. Ekonomika. [Evolution of economic systems. Economy]. Kyiv. Ukraine.
8. *Libanova, Ye.M.* (2008). Liuds'kyj rozvytok v Ukraini: innovatsiinyj vymir. [Human development in Ukraine: innovative dimension]. Kyiv. Ukraine.
9. *Libanova, Ye.M.* (2007). «The low life expectancy of the population is the main manifestation of the total demographic crisis in Ukraine». *Zhur. Akad. med. nauk Ukrainy.* pp. 411-447.

10. Lupenka, Yu.O., Mesel'-Veseliaka, V.Ya. (2012). Stratehichni napriamy rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku. [Strategic directions of agricultural development of Ukraine for the period until 2020]. NNTs IAE. Kyiv. Ukraine.
11. Rehional'nyj rozvytok Cherkas'koi oblasti za 2022 rik. (2022). [Regional development of the Cherkasy region for 2022]. Holovne upravlinnia statystyky. Cherkasy. Ukraine.
12. Sotsial'no-ekonomichne stanovysche domohospodarstv Cherkas'koi oblasti u 2022 rotsi. (2022). [Socio-economic situation of households of the Cherkasy region in 2022]. Holovne upravlinnia statystyky. Cherkasy. Ukraine.
13. Statystychnyj schorichnyk Cherkas'koi oblasti za 2022 rik. (2023). [Statistical yearbook of the Cherkasy region for 2022]. Holovne upravlinnia statystyky. Cherkasy. Ukraine.
14. Pro sotsial'no-ekonomichne stanovysche Cherkas'koi oblasti za 2022 rik. (2023). [About the socio-economic situation of the Cherkasy region for 2022]. Holovne upravlinnia statystyky. Cherkasy. Ukraine.
15. Ukraina u tsyfrakh 2022. (2023). [Ukraine in numbers 2022]. Derzhstat Ukrainy. Kyiv. Ukraine.

Abstract.

Zbarskyi V., Ovadenko V. Development of the social sphere Ukrainian village: regional aspect.

The research paper aims to highlight the specific characteristics of social development in rural areas and identify new job opportunities for village residents. These include diversifying agricultural production and expanding into other sectors of the regional economy. The focus is on encouraging self-employment, entrepreneurship, and employment in small towns and villages for the rural population, offering a promising future for these areas. Research methodology. In this article, we utilized the abstract-logical method to identify the theoretical foundations of the social sphere development in rural areas and agrarian formations of different scales. We also employed the monographic approach to examine the perspectives of various experts on the issues relating to the development of the social sphere in rural areas and the significance of management forms, particularly family farms, in promoting employment and self-employment among rural residents. Additionally, we used analysis and synthesis to evaluate the effectiveness of management forms in rural areas. The current state of development of the national agricultural sector of Ukraine emphasizes the importance of the social sphere of rural areas and the contribution of small forms of management, which in the domestic legal field, scientific and statistical literature are defined such as individual peasant and farm households, small rural enterprises, and households. Ensuring the development of small forms of business in the system of rural formations is an essential component of the effective functioning of the domestic agrarian sector as a component of the national economic system. In turn, this determines the need to analyze the features of the use of the available resource potential, as well as the results of the economic activity of the representatives of this group of farmers. However, intensive agricultural technologies have led to unemployment in many villages, leading to the degradation of rural areas, worsening demographic situations, and reduced life expectancy. Elements of scientific novelty. The author has developed various approaches to assessing social efficiency, which include several methodological features: 1. Social efficiency should be determined at two levels: local (at a specific enterprise, as the degree of satisfaction of its employees' social needs) and regional/national (as the degree of social protection and equal provision of social needs for different population segments by local bodies and the state as a whole). 2. It is crucial to determine the absolute scale and relative level of satisfaction of various social needs of employees at a particular enterprise, whether through its resources, the region's population, or the state. 3. When assessing social effectiveness, various socially important measures funded by local and national budgets must also be considered. 4. The precise determination of social efficiency should involve quantitative measurement and assessment of the effect and costs of a complete set of measures, including those for which quantitative measurement of the effect is impossible. Based on the research results, it is obtained that the social sphere of the region's villages is diverse, with small-scale farms playing a crucial role in ensuring food safety and reducing unemployment in rural areas. The research confirms that in the long term, a dual approach is necessary for addressing this issue: firstly, a consistent focus on market relations to ensure the competitiveness of products from all types of enterprises – small, medium, and large; and secondly, the improvement of quality of life and the development of social infrastructure in rural areas to sustain them as the foundation for livelihoods and employment for the rural population, engaging all stakeholders in finding solutions.

Keywords: development, agriculture, demographic processes, social sphere, livelihood, territorial environment, labor, environment, social efficiency, food security, self-realization.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2024 р.

Бібліографічний опис статті:

Збарський В., Оваденко В. Розвиток соціальної сфери українського села: регіональний аспект. Актуальні проблеми інноваційної економіки та права. 2024. № 4. С. 94-101.

Zbarskyi V., Ovadenko V. Development of the social sphere Ukrainian village: regional aspect. Actual problems of innovative economy and law. 2024. No. 4, pp. 94-101.

